
WILLEM III: GESLOTEN EN KWETSBAAR?

Een karakterschets

Hella S. Haasse

In de schilderijengalerij op het Paleis Het Loo hangt een kinderportret geschilderd door Gerard Honthorst, voorstellende de latere stadhouder-koning Willem III op driejarige leeftijd. Het jongetje is verkleed "in Romeins gewaad", een gedrapeerd tuniekje, en gewapend met pijl en boog. Bovendien draagt hij het lint van de Orde van de Kouseband, hem kort tevoren, in mei 1653, door zijn oom Karel II van Engeland verleend. Het gezicht en het lijfje van de kleuter zijn onpersoonlijk; daar staat geen herkenbaar kind, maar een allegorisch figuurtje. Niets was verder van de werkelijkheid verwijderd dan dit ideale beeld van een reeds als held-in-de-dop vereerde kleine prins in de vrije natuur van een modieus-klassisistisch Arkadië.

Vanaf zijn geboorte (op 14 november 1650, een week na zijn vaders dood, in de met zwart krip behangen kraamkamer in het in formele rouw gedompelde Binnenhof te Den Haag) werd zijn leven beheerst door een sober maar dwingend protocol. Op zijn derde jaar (in de tijd dat het 'Romeinse' portret geschilderd werd) kreeg hij een eigen hofhouding: een gouvernante en een paar kamervrouwen, twee hovelingen, vier lakeien, twee pages, twee hellebaardiers, een koetsier, een palfrenier en een postiljon. Zo klein als hij was, had hij al representatieve plichten te vervullen: tussen elf uur 's ochtends en drie uur 's middags ontving hij bezoekers, dat wil zeggen mocht hij door zijn verzorgsters getoond worden aan ieder die om deze gunst verzocht (zo hielp hij mee de populariteit van Oranje te vergroten). Hij had toen nog het uiterlijk van een gezond, mollig kind; naarmate hij groeide, werd hij mager en bleek en ontwikkelde er zich een lichte misvorming in zijn rug die later vaak voor een "hoge schouder" werd aangezien.

Zijn moeder, dochter van de onder Cromwell onthoofde Karel I van Engeland, liet zich persoonlijk weinig aan hem gelegen liggen, al trof zij de nodige maatregelen voor zijn verzorging. Een aan Honthorst toegeschre-

ven schilderij toont haar in een zwart gewaad, met Willem (nog in lange kinderkleren) op de arm. Zij houdt hem zo losjes, zo onverschillig op een afstand vast, dat de beschouwer onwillekeurig denkt: zij is bang dat hij haar japon vies zal maken, of: moeder en kind hebben zeker niet samen model gestaan. In vergelijking tot haar in ballingschap levende naaste bloedverwanten verkeerde zij in financieel gunstige omstandigheden. Met haar schoonmoeder Amalia van Solms kon zij niet opschieten. Herhaaldelijk waren er hevige ruzies tussen de beide Prinses-Weduwen van Oranje; echo's daarvan moeten wel tot het kind Willem doorgedrongen zijn. Mary's hart en aandacht waren bij haar familie van het Huis Stuart en bij de problemen van die familie. Zij was even in de twintig, voelde zich nog altijd vreemd in Holland, waar zij op haar twaalfde jaar naar toe gestuurd was als bruidje voor de erfprins. Van Dyck heeft het paartje geschilderd, ter gelegenheid van hun twee jaar tevoren gesloten huwelijk: fraai uitgedoste kinderen, hand in hand. Van een idylle was echter geen sprake. De prins groeide op tot een oppervlakkige jonge man, die door zijn spilzucht en gebrek aan belangstelling voor regeringszaken de sympathie van de Staten en het volk verspeelde; om zijn vroege dood werd niet getreurd. Mary beschouwde zichzelf vooral als een steunpilaar voor de Engelse royalisten. Om de bewindslieden van de Republiek te doordringen van haar status, had zij haar zoontje naar het doopvont laten dragen in een doopjurk met een hermelijnen sleep: een in de gereformeerde St. Jacobskerk te Den Haag ongehoorde pronk, die op gevreesde monarchistische pretenties scheen te wijzen. Men heeft Mary hooghartig en ambitieus genoemd en haar verweten dat zij een al te koele moeder is geweest voor haar enige kind. Zij was dikwijls afwezig. Ooit schreef zij aan haar broer Karel II: "Ik kan mij geen grotere straf indenken dan mijn hele leven hier (in Holland) te moeten blijven". Toen Willem zes was, bracht zij een jaar in Parijs door, bij haar moeder. Omstreeks die tijd kreeg het kind zijn eerste lessen, met de nadruk op godsdienstondericht. Op zijn negende werd hij toevertrouwd aan de hoede van een gouverneur, eigenlijk een oom van hem, Frederik van Nassau, Heer van Zuylenstein, een bastaard-zoon van Frederik Hendrik. Zuylenstein was waarschijnlijk niet de meest geschikte persoonlijkheid voor de functie van opvoeder, nonchalant, bon vivant, maar voor de eenzame jongen, die tot dan toe onder toezicht van louter vrouwen had gestaan, door zijn kameraadschappelijk joviaal gedrag een vaderfiguur, een mannelijk voorbeeld. Willem zou Zuylenstein, en ook diens zoon, een leeftijdgenoot, altijd tot zijn kleine kring van intimi blijven rekenen. Zuylenstein had de supervisie over de leerkrachten die de prins moesten vormen. Het eigenlijke onderwijs vond plaats aan de universiteit in Leiden. Willem werd nu ook in die stad gehuisvest. De tienjarige leefde in een merkwaardige, gespleten situatie: enerzijds als een scholier, onderworpen aan een uitgebreid lesrooster (met een minimum aan ontspanning, een wandeling zo nu en dan, een dansles, een partij biljart) en, vanwege zijn zwakke gezondheid, aan strenge voorschriften wat eten en bedtijd

betreft; anderzijds als een volwassen vertegenwoordiger van het Huis van Oranje, die dagelijks aan middag- en avondmaal officiële gasten moest ontvangen. Hij had altijd alléén, of met daartoe aangestelde volwassenen gespeeld; nu was ook het eenzame spelen, zijn kindertijd, voorbij.

Die jongen kijkt over zijn schouder naar ons op een gravure, voorstellende het diner dat zijn moeder op 26 mei 1660 haar broer Karel (zojuist in zijn waardigheid van koning van Engeland hersteld) aanbood in het Mauritshuis te Den Haag. Die blik verraaft zijn kinderlijkheid: hij is nieuwsgierig naar de mensen die zich beneden de vorstelijke estrade verdringen, misschien ook naar de tekenaar, die daar ergens moet staan.

Eind september reisde Mary haar broer achterna, om in Engeland de feesten ter gelegenheid van de *Restoration* te kunnen bijwonen. Zij zou niet meer terugkeren. Zij werd met de pokken besmet, en stierf na een kort ziekbed. Haar zoon beval zij aan in de hoede van Karel II, zijn officiële voogd. Tot ieders verbazing was de jongen, die toch gewend was zonder zijn moeder te leven, als verpletterd van verdriet, op een wijze die men van een kind van zijn leeftijd niet verwacht zou hebben. Hoe diep en complex die gevoelens waren - een crisis, die waarschijnlijk grote invloed heeft gehad op de vorming van zijn karakter en gedrag - valt op te maken uit het feit dat hij een paar weken later ernstig ziek werd, met aanvallen van astma (daar zou hij zijn leven lang aan blijven lijden), zware hoofdpijnen en flauwtes. Behalve van realiteit van sterven, zal hij zich voor het eerst ten volle bewust geworden zijn van zijn eenzaamheid, en van de uitzonderlijkheid van zijn positie. Vanaf die tijd ook dateren de opmerkingen over zijn vroegrijpheid: "Zijn verstand en inzicht zijn niet die van een ouwelijk kind, maar van een volwassene die te bescheiden is om zich daar op te laten voorstaan"; "Deze jongen wordt eens een groot man"; "Een minzaam kind, met een voor zijn leeftijd ongewoon helder begrip".

Een logeerpartij aan het hof van de keurvorst van Brandenburg, die met een zuster van zijn vader getrouwd was, betekende een nieuwe belangrijke fase in zijn ontwikkeling. Om de jongen te helpen lichamelijk aan te sterken na de lange periode van ziek-zijn, nam de keurvorst hem mee uit rijden en jagen. Wat bedoeld was als gewoon maar wat gezond amusement, droeg voor Willem het karakter van een initiatie. De vaart en spanning van de jacht te paard, ook het element van gevaar dat er in school, de noodzaak tot het nemen en overwinnen van risico's, en de sportieve sfeer van mannen-onder-elkaar, dat alles werd hem tot een meeslepend ritueel waarbij vergeleken ieder ander genoeg verbleekte. Van wat hij onderdrukken of verzwijgen moest, kon hij zich bevrijden tijdens wilde ritten door woud en veld. Zijn moed en volharding compenseerden het tekort in fysieke kwaliteiten. Het is geen wonder, dat hij levenslang verslaafd was aan die activiteit, die hem en eenzaamheid en een zekere lichamelijke onvolgroeidheid deed vergeten (hij bleef altijd tender en klein van gestalte, met benen en voeten "als van een kind"). De jacht, en later de strijd te velde (ook een vorm van 'jagen', waarbij fysieke moed en strategisch vernuft

Prins Willem III als kind.

onmisbaar zijn), vervulden in zijn bestaan waarschijnlijk de functie, die sexuele hartstocht voor vele andere gepassioneerde mannen heeft. Zelf noemde hij zich eens "waanzinnig verliefd op de jacht". De dierbaarste bezittingen in zijn jongensjaren waren zijn paarden, honden en valken.

Sinds zijn twaalfde jaar stond hij onder toezicht van zijn grootmoeder Amalia van Solms, aan wie Karel II de uitoefening van het voogdijschap had toevertrouwd. De verhouding tussen grootmoeder en kleinzoon liet nogal eens te wensen over. Zij reageerde streng op zijn uitingen van pas-verworven zelfbewustzijn en liet hem dan duidelijk voelen dat hij nog lang niet meerderjarig was. Naar het schijnt zagen zij elkaar niet vaak, ook niet toen Willem van Leiden weer naar Den Haag verhuisde, waar hij een reeks kamers in het Oude Hof (het huidige Paleis Noordeinde) tot zijn beschikking kreeg. Voor het eerst was er naast studie ook gelegenheid voor vermaak, onder andere op de beroemde Haagse kermis. Later, als koning van Engeland, zou Willem vaak met weemoed terugdenken aan die uitbundige feesten. Tegen Constantijn Huygens jr., zijn secretaris, zei hij eens, dat hij een vogel zou willen zijn, om over zee naar Den Haag te vliegen, waar toen juist kermis werd gevierd.

Toen hij veertien was, werd er in zijn hofhouding een nieuwe page aangesteld, Hans Willem Bentinck, uit een geslacht van Overijsselse landjonkers: een jaar ouder dan de prins, stevig gebouwd, met rossig blond haar, forse gelaatstrekken; hij had een goed verstand en was de oprechtheid en degelijkheid in persoon. De twee jongens, in haast ieder opzicht elkaars tegengestelde, konden uitstekend met elkaar opschieten. Zij vulden elkaar aan: Bentincks integere toewijding omhulde Willem in diens wezenlijke kwetsbaarheid als het ware met een beschermend pantser; de gepassioneerde, emotionele persoonlijkheid van de prins bezielde de wat trage ernst van zijn vriend. In een omgeving van uitsluitend al wat oudere volwassenen met uiteenlopende en niet altijd doorzichtige ambities en belangen, had Willem in deze leeftijdgenoot iemand gevonden op wie hij onvoorwaardelijk kon vertrouwen, en met wie hij zonder terughouding zichzelf kon zijn. Hij moet van meet af aan begrepen hebben, dat Bentinck van nature geen 'hoveling' was, en ook nooit zou worden; in hem zag Willem Nederlandse eigenschappen die hij, de "halve Engelsman" met een passie voor Holland, het meest waardeerde. Zoals zijn gouverneur Zuylenstein bepaalde aspecten van de gedroomde vader-figuur belichaamde, leek Hans Willem Bentinck de ideale broer, haast een tweelingbroer, een alter ego. "Al wat u overkomt, voel ik alsof het mijzelf gebeurde", schreef Willem in 1665 aan Bentinck, toen diens vader overleden was. Alle tijdgenoten zijn het er over eens, dat Bentinck de meest bekwame dienaar, medewerker, ja, de rechterhand van Willem is geweest. In iedere politieke onderneming, iedere diplomatieke manoeuvre, vervulde hij bij voorbereiding en uitvoering van de plannen een belangrijke rol. Herhaaldelijk heeft hij Willem vertegenwoordigd in delicate onderhandelingen, zoals bijvoorbeeld bij het verbeteren van de relaties tot Karel II en diens broer James, bij

het tot stand komen van het huwelijk met James' dochter Mary Stuart, en bij de geheime contacten tussen Willem III en Lodewijk XIV in verband met de voorbereidingen tot de Vrede van Rijswijk.

Willem schonk niet gemakkelijk zijn genegenheid, maar wanneer hij het deed was dat voor altijd. Toen hij in 1675 de pokken kreeg en tussen leven en dood zweefde, week Bentinck gedurende achttien dagen niet van zijn zijde. Volgens oud volksgeloof kon een gezonde, die tijdens de crisis het bed met de patiënt deelde, de koorts als het ware uit diens lichaam naar zichzelf toe trekken. Hans Willem Bentinck waagde het die methode toe te passen, en werd natuurlijk op zijn beurt besmet. De prins herstelde het eerst; Bentinck na een langdurig ziekbed óók, maar zijn gezicht bleef door de pokken geschonden. Deze episode zette een onverbreekbaar zegel op hun vriendschap. Willem moest sindsdien Bentinck beschouwd hebben als degene die hem pas werkelijk het leven geschonken had, dat wil zeggen: hem in zijn kwaliteit van Oranje voor zijn taak van Stadhouder had behouden.

Willem kreeg als kind en jongen een orthodox Calvinistische vorming van de diepgelovige predikant Cornelis Trigland, die voor zijn leerling, toen die zestien jaar werd, een *Idea Sive Image Principis Christiani* ontwierp, gedragslijnen voor een christelijk vorst, gebaseerd op psalm 101. Ook in de door Huygens senior voor de prins opgestelde studieprogramma's lag de nadruk op de Goddelijke Voorzienigheid en op klassieke beginselen van zelfdiscipline en rechtvaardigheid. Willem groeide op in het uitgesproken besef dat hij een roeping te vervullen had. Als negenjarige al vroeg hij God in zijn gebeden om "een steunpilaar van de godsdienst, de versterker van de Protestantse kerk" te mogen worden. Ook hierin stonden hij en de uit een rechtzinnig milieu afkomstige Bentinck op hetzelfde standpunt. Beiden waren overtuigde aanhangers van de leer der predestinatie. Het lijkt alsof Bentinck het bij uitstek als zijn opdracht heeft beschouwd dit aspect van Willems 'roeping' tot uitdrukking te helpen brengen.

Op 2 april 1666 gaf prinses Amalia haar officiële toestemming tot ingrijpende veranderingen in de opvoeding en levensomstandigheden van haar kleinzoon. Voortaan zouden de raadpensionaris Johan de Witt en de Staten als "oppervoochden" van de prins fungeren, hem op kosten van 's lands regering opleiden tot een voor de Loevesteinse factie aanvaardbaar (in politiek opzicht vóór Frankrijk geporteerd) staatshoofd en aanvoerder van de legers van de Republiek. De Oranje- en Engels-gezinde (dus als anti-Staats beschouwde) leden van zijn hofhouding, ook Zuylenstein en Trigland, werden ontslagen. Hans Willem Bentinck was de enige die blijven mocht. Waarschijnlijk achtte men de jonge man met zijn provinciale achtergrond niet belangrijk genoeg om gevaar op te leveren wat betreft Orangistische of pro-Engelse intriges. Met name op het vertrek van zijn oom Zuylenstein reageerde Willem met weer één van die hevige emotionele uitbarstingen, die altijd sluimerden onder zijn naar buiten toe zo beheerste

optreden. Hij was letterlijk ziek van verdriet, smeekte zelfs in tranen de Franse gezant, op wie hij allesbehalve gesteld was, maar die over invloed en gezag bij de Staten beschikte, om Johan de Witt te bewegen Zuylenstein in functie te laten. De raadpensionaris hield echter voet bij stuk en stelde een nieuwe gouverneur aan, die Willem antipathie inboezemde. Er is een veelzeggend portret (geschilderd door Ragueneau) van de zestienjarige Willem: een smal gezicht, grote donkere ogen, een gevoelige mond; de neus vertoont al de latere forse lijnen. De jongen kijkt, zich ten volle bewust van de waardigheid die hij moet ophouden, naar de beschouwer, maar ook met een onmiskenbare hunkering naar contact. Hij draagt een borstkuras, dat ons herinnert aan de militaire training die hij toen al ontving. Het harnas gaf hem 'ruggesteun', hielp hem de vereiste fiere houding te bewaren.

Dat De Witt wel degelijk begrip had voor de problemen van het "Kind van Staat" (ook in zijn ogen een zeer begaafde jongen), blijkt uit zijn pogingen aan de formele omgang een persoonlijke noot te geven - onder andere door soms, als zijn werkzaamheden het hem toelieten, met Willem een partij kaatsbal te spelen. Stellig heeft er tussen de raadpensionaris met zijn superieur politiek brein en zijn karaktervaste zelfbewuste optreden, en de gesloten, intelligente adolescent in die eerste jaren van hun relatie een zekere wederzijdse waardering bestaan. De Witt, zelf vader en gezegend met een gelukkig huiselijk leven aan de zijde van zijn vrouw Wendela Bicker, zal compassie gevoeld hebben met de ouderloze jongen, die in zijn kwaliteit van prins van Oranje toch scherp in de gaten gehouden diende te worden. Willem van zijn kant bleef altijd waakzaam en wantrouwend jegens Hoogmogende Heren, die in wezen vijanden van zijn Huis waren. Bij alle respect voor de raadpensionaris is er, het kan niet anders, sprake geweest van een diep-verborgen rancune jegens die machtigste burger in de Republiek, die als "oppervoochd" in de schoenen was gaan staan van de Oranjes en de Stuarts. Zwijgzaamheid, en een meestal als stijf en koel overkomende houding werden Willem in die periode van zijn leven tot een tweede natuur. "Tot het begin van 1672 heb ik mij alleen tot lijden en verdragen moeten schikken", zei hij later. De Franse diplomaat De Pomponne schreef over de negentienjarige Willem: "Hij leidde een uiterst regelmatig leven. Zijn gedrag was ingetogen, kalm, hoffelijk. Hij toonde voor een zo jonge man een opvallende toewijding en inzicht waar het staatszaken betreft. Hij wist precies waar zijn belang lag en hoe hij dat op de beste manier kon behartigen".

Het besluit, dat hij kort na zijn verheffing tot stadhouder heeft genomen, om het woord "eervol" uit de ontslag-acte van Johan de Witt weg te laten, lijkt in strijd met de noblesse die zo duidelijk een wezenstrek van hem was. Het zal ook altijd wel een raadsel blijven, in hoeverre Willem medeverantwoordelijk is geweest (al was het alleen door niets te doen) aan de schandelijke moord op Johan en Cornelis de Witt in 1672. Ook als hij er geheel buiten stond, zullen de weerzinwekkende gebeurtenissen op het

Groene Zoodje in Den Haag hem geschokt en innerlijk verhard hebben, juist omdat hij zich bewust werd van de dubbelzinnige positie waarin hij door fanatieke aanhangers en berekenende politici van elders gebracht was. Eén en ander heeft stellig bijgedragen tot verdere ontwikkeling van de op misantropie gelijkende houding ten opzichte van de buitenwereld die hem in latere jaren vaak verweten is. Willem maakte zich geen illusies over mensen en hun drijfveren.

Na de geslaagde inzet van zijn krijgsverrichtingen tegen de legers van Lodewijk XIV in de zuidelijke Nederlanden, lag in zijn leven het accent op oorlogvoeren en politiek: strategie te velde en in diplomatiek opzicht, om de machtige tegenstander schaakmat te zetten. Een tijdgenoot, de hofmeester van Willems neef Hendrik Casimir van Nassau-Dietz, die de prins te velde van nabij meemaakte, bracht zijn indrukken als volgt onder woorden: "Syn Hoochheit is vigilant, sober, vraagt van wyze luyden raad, en volgt die nae, is een groot soldaat, een groot econoom, speelt noch vloekt niet, is seer laborieux en arbeidsaam". In een rapport aan de toenmalige raadspensionaris Fagel heet het: "Syn Hoochheit rust nooit, eet seer weinigh, synde seer welgemoed".

Wanneer het om werk of plicht ging, negeerde Willem stoïcijns vermoeidheid en aanvallen van koorts en onwel-zijn. Toen hij in 1676 bij het beleg van Maastricht een verwonding had opgelopen, berichtte de behandelende geneesheer: "Naer myn oordeel soo verswygt Syn Hoochheit de pyn, inflammatie, geswolle: eet en slaapt wel, maer my bekommert een weing de groote fatigue die Syn Hoochheit doet, is den ganse dag te paard ofte in de approches, en dat in dit hete weder".

Zijn dagelijks bestaan thuis was eveneens sober (hij wordt door een ieder bijzonder zuinig genoemd, behalve wanneer het ging om het kopen van schilderijen). Hij omringde zich met enkele vertrouwden: Bentinck, Fagel, Huygens jr., en een handvol vrienden om mee te jagen, Bentinck natuurlijk weer, en verder onder andere zijn neven Van Nassau Odijk en Van Nassau Ouwerkerk, en Zuylenstein, militairen zoals hijzelf. Zodra het mogelijk was, bracht hij graag een paar vrije dagen door op zijn jachtslot bij Dieren.

Voor vrouwen was in die tijd in zijn omgeving geen plaats. "Il n'aimait pas les femmes", schreef Voltaire, die er van hield malicieus te overdrijven. Van liefdesrelaties vóór Willems huwelijk is niets bekend, ook niet van eigen initiatieven om aan vorstelijke hoven een bruid te gaan zoeken.

Het 'samen een glas drinken' na afloop van jachtpartijen droeg vaak een uitgelaten karakter; wanneer de vrienden ergens "op een dolle débauche" gingen, was er misschien wel sprake van vrouwelijk gezelschap, maar geen chroniqueur van 's prinsen leven heeft dat vermeldenswaard gevonden, ook Huygens niet, die in zijn journaal van de kleinste bijzonderheden gewag placht te maken. Aan trouwen dacht Willem niet; de huwelijkse staat paste niet bij het leven dat hij leidde. Hij geloofde ook niet, dat hij een gemakkelijke echtgenoot zou kunnen zijn, zeker niet voor

Het banket voor Karel II in het Mauritshuis (detail)

een vrouw van het type dat in hofkringen werd aangetroffen. Hij zou het, zei hij zelf, eenvoudig niet kunnen verdragen een vrouw te hebben die hem thuis last bezorgde. Toen hij voor het eerst vanuit Engeland gepolst werd over een mogelijke verbintenis met zijn nichtje Mary Stuart (in die tijd pas twaalf jaar oud), reageerde hij dadelijk afwijzend, omdat een dergelijk huwelijk zijn positie binnen de Republiek en zijn verhouding tot zijn bondgenoten in gevaar zou kunnen brengen: men zou hem van pro-Stuart politiek en van eigen monarchistische ambities à la de Stuarts kunnen verdenken; één en ander kon hem bovendien zijn aanhang onder de oppositie in Engeland kosten. Dat hij er in 1676 toch toe overging haar hand te vragen, wordt aan even strikt functionele, rationele motieven toegeschreven.

Hoewel aangenaam verrast door uiterlijk en manieren van de vijftienjarige prinses (als liefhebber en verzamelaar van kunst had hij een oog voor schoonheid), voelde noch gedroeg hij zich als een minnaar. In de eerste jaren van hun huwelijk liet hij haar vaak alleen, in het Oude Hof of op het Huis Honselaersdijk, met haar dames, haar anglicaanse predikant, haar borduurwerk, volières en porseleinverzameling. Hij vond haar een lief, volgzzaam en bekoorlijk schepsel, maar het zou jaren duren vóór hij haar niet langer beschouwde als een verlengstuk van de Stuarts en hun politiek en overtuigd was van haar loyaliteit jegens hem en van haar karaktervastheid. Nog in 1687, tijdens de voorbereidingen van de *Glorious Revolution* vond Willem het nodig uitdrukkelijk te stellen, dat hij nooit ofte nimmer koning van Engeland zou willen worden "aan de schortebanden van zijn vrouw". Mary van haar kant is na een moeilijk begin een hartstochtelijke liefde voor haar man gaan koesteren; haar eigen verklaringen op dit punt in haar brieven en mémoires spreken voor zichzelf. Na het afscheid van Willem, in november 1688, wanneer hij met zijn vloot op weg gaat naar Engeland, schrijft zij in haar dagboek: "Gedurende heel dat laatste gesprek betoonde hij mij alle tederheid die ik maar kon verlangen, zó, dat ik het mijn leven lang niet zal vergeten ... daarom wil ik mijn lieve goede man ook niet overleven, en als ik hem overleef wil ik geen ander. Want zijns-gelijke vind ik nooit".

Willem en Mary hebben stellig perioden van een 'gewoon' huwelijksleven gekend. Zij sliepen in Holland in dezelfde kamer, hetgeen in vorstelijke kringen bepaald niet gebruikelijk was. Volgens hun uitlatingen in de loop der jaren gaven zij nooit de hoop op dat hun verbintenis nog eens met kinderen gezegend zou worden. Toen Willem gestorven was, ontdekten zij die hem aflegden, dat hij een ring en een haarlok van Mary aan een zwart lint om zijn hals droeg.

Mary deelde Willems liefde voor architectuur, tuinaanleg, mooie dingen (het paleis Het Loo is het resultaat van hun gemeenschappelijke zorg, hun 'kind'), maar zij was in intellectueel opzicht niet zijn gelijke. Naar men zegt, heeft hij die respons maar bij één vrouw gevonden, Elizabeth Villiers, een schoonzuster van Bentinck. Zij maakte deel uit van de hofhou-

ding. Zij was niet mooi, maar wel geestig en ontwikkeld. Jonathan Swift, die haar leerde kennen toen zij al op leeftijd was, noemde haar "the wisest woman I ever knew". Of er tussen haar en Willem een liaison bestaan heeft in de gebruikelijke zin van dat woord, is niet zeker, hoewel verschillende tijdgenoten over haar berichten als over Willems *mistress*. Mogelijk ging het hem in de eerste plaats om een klankbodem voor zijn denkbeelden, en om ontspannen spirituele conversatie. Het is ook denkbaar, dat Elizabeth, die veel connecties had, zowel in Engeland als in Holland, nuttige informatie voor hem inwon, en, zo nodig, als tussenpersoon optrad. Het staat vast, dat zij vaak bemiddelde voor mensen die bij Willem in de gunst wilden komen. Intrigeren was haar niet vreemd; zij was het vooral, die 1697 de jonge Gelderse edelman Joost Keppel naar de plaats manoeuvreerde die Bentinck steeds bekleed had. Een portret van Elizabeth door de beroemde schilder Lely toont haar, bij een met liefdesgodje versierde fontein gezeten, met in de ene hand een oesterschelp en in de andere een citroen. Stellig was het niet de bedoeling haar te vereeuwigen bij het nuttigen van een hors d'oeuvre. De allegorische betekenis van die attributen duidt op seksuele aspecten; maar het is misschien ook goed te bedenken, dat citroensap, behalve voor het kruiden van de aan Venusdienst gewijde oester, destijds wel gebruikt werd om er geheime boodschappen mee te schrijven, die pas zichtbaar werden na een bepaalde behandeling van het papier. Hoe het ook zij, Willem bracht haar, in zijn Hollandse paleizen, blijkbaar nogal eens bezoeken, 's avonds laat, wanneer Mary in de waan verkeerde dat hij nog zat te werken. Mary's ontdekking van één en ander veroorzaakte een crisis in het huwelijk, die uiteindelijk tot een betere verstandhouding tussen de echtgenoten leidde. Elizabeth Villiers verdween naar de achtergrond, al was zij later, in Engeland, gedurende enige jaren weer min of meer aan het hof verbonden.

Van andere escapades valt geen spoor te ontdekken. Dat Willem, in tegenstelling tot vrijwel alle andere vorsten van zijn tijd, een allerm minst spectaculair liefdesleven had, wil nog niet zeggen dat hij er in seksueel opzicht 'afwijkende' neigingen op na hield. Hij investeerde de energie waarover hij, met zijn weinig robuuste gestel, beschikte, in zijn werk, zijn militaire campagnes (daar verbaasde hij ieder door zijn uithoudingsvermogen) en in zijn vrijetijdsactiviteiten, de jacht, of 'zeilen' in de door Simon Stevin ontworpen zeilwagen over het strand van Scheveningen.

Er wordt wel gesuggereerd dat Willem homoseksueel geweest zou zijn. Er is tot nu toe geen enkel document aan het licht gekomen op grond waarvan dit onomstotelijk vastgesteld zou kunnen worden. De beweringen berusten op (met politieke oogmerken verspreide) geruchten en op onjuiste (veelal in later tijd geformuleerde) interpretaties van uit hun context gelichte passages in brieven.

Tussen zijn twaalfde en twintigste jaar was Willem van een fragiele, haast androgyne schoonheid. Sommige Franse en Engelse edelen uit de *sophisticated*, decadente sfeer aan de hoven van Lodewijk XIV en Karel II,

hebben zich op lyrische wijze uitgelaten over "the fairest of Princes", "l'Ange de Beauté". Dat deze beeldschone adolescent zich ontwikkelde tot een man, die met inspanning van al zijn krachten klassieke viriele kwaliteiten van geest en lichaam tot uitdrukking wilde brengen in zijn persoon, en als jong en succesrijk vorst een gediciplineerd sober leven leidde, werd misschien nauwelijks geloofwaardig gevonden: hij moest er dus wel heimelijke 'zonden' op na houden.

Toen Willem nog een jongen was, had hij tijdens een familie-reünie een achternichtje ontmoet, Elisabeth Charlotte (Liselotte) prinses van de Palts. Volgens háár had Willem zich tijdens een stoeipartij duidelijk gecharmeerd getoond, maar van serieuze hofmakerij (die sommige verwanten misschien graag hadden gezien; ook Liselotte kon, vanwege de relatie met Hannover, aanspraken doen gelden op de Engelse troon) was toen noch later iets gekomen. Liselotte werd op rijpere leeftijd de tweede echtgenote van "Monsieur" Philippe d'Orléans, de openlijk homoseksuele broer van Lodewijk XIV. De meest geciteerde toespeling op Willems vermeende voorkeur voor leden van het eigen geslacht is afkomstig van deze, aan het hem vijandig gezinde Franse hof levende vrouw, die zich in haar uitgebreide correspondentie doet kennen als een kordate, op roddel beluste figuur. Aanvankelijk circuleerde het gerucht 'ondergronds'; het dook pas echt op na Mary's dood in 1695, toen Joost Keppel met zijn vlotte manieren en jongensachtige opgewektheid de enige bleek te zijn die in Willems sombere afzondering wist door te dringen. Bentinck was diep gegriefd omdat Willem zoveel toegeeflijkheid toonde jegens een jongmens dat de reputatie had een opportunist en een losbol te zijn.

Tijdens een verblijf in Holland in 1697 ontdekte Bentinck dat er in "Haagse kringen" en ook in het leger, praatjes rondgingen over de opvallende vriendschap tussen de koning-stadhouder en de intussen tot graaf van Albemarle verheven Keppel. Jaloezie om vermeend verlies van voorrang in Willems gunst, zal wel een rol gespeeld hebben, ... maar niet in materieel opzicht. Bentinck, tot graaf van Portland verheven, werd door Willem overladen met eervolle functies en schenkingen van landgoederen. Gezien zijn intense betrokkenheid bij wat in zijn ogen een door de Voorzienigheid voorbeschikt heerserschap was, lijkt het echter aannemelijk, dat Bentinck in de eerste plaats verontrusting voelde omdat Willem door een onwaardige situatie in discrediet gebracht dreigde te worden. In een brief gedateerd 30 mei 1697 schrijft Bentinck aan Willem over de dingen die hij gehoord heeft, en die hem diep beschaamd maken, dingen "waar, naar ik geloof, geen man ter wereld verder van afstaat dan u". "Uwe Majesteit weet dat ik niet bewogen wordt door hebzucht, ambitie of afgunst; het is terwille van uzelf dat u moet handelen, en uw reputatie beschermen die u altijd zo hoog gehouden hebt ... Ik zal Uwe Majesteit door weg te blijven tonen hoezeer ik hieronder lijd". Willem van zijn kant verklaarde het hoogst bevreemdend te vinden dat hij geen sympathie mocht koesteren voor een jonge man, zonder verdacht te worden van "criminele" bijbedoelingen. "Ik

Willem Bentinck

begrijp niet, waarom u zich uit mijn dienst wilt terugtrekken. Wanneer dat bekend wordt - en dat wordt het zeker - kan het mij alleen maar schade berokkenen ... Ik bezweer u, laat u niet meeslepen door uw gevoelens, maar kom zo gauw mogelijk terug, en ik verzeker u dat ik u met open armen zal ontvangen, dat uw brief bij mij geen ongunstige indruk zal nalaten en dat ik mijn leven lang evenveel van u zal houden als ik tot nu toe gedaan heb". Ondanks Willems herhaalde betuigingen van onverminderde genegenheid en waardering, nam Bentinck tenslotte toch ontslag uit de vertrouwenspositie die hij gedurende zoveel jaren bekleed had.

Of de gevoelens die Willem gekoesterd heeft ten opzichte van Bentinck en Keppel gecompliceerder waren dan nu uit historisch betrouwbaar materiaal valt op te maken, is niet te achterhalen. Misschien vond hij in Keppels onbetwistbare charme iets terug van de luchtige sfeer die Mary (volgens haar eigen mededelingen) tot zijn verstrooiing en ontspanning weloverwogen had gehandhaafd in hun privé-leven. Joost Keppel leek, te oordelen naar zijn portretten, wel wat op Bentinck toen die jong was. De kinderloze weduwnaar Willem heeft waarschijnlijk een zweem van huiselijke warmte ervaren in de omgang met Keppel en diens vrouw Gertruida van de Duyn, te vergelijken met de ongedwongen vriendschap met Bentincks gezin in de Hollandse jaren. Op den duur maakte Keppel zich ook onmisbaar als medewerker, particulier secretaris. Mary, Bentinck en Keppel zijn de belangrijkste mensen in Willems leven geweest. Misschien belichaamden Bentinck en Keppel de twee 'polen' van zijn ideaal van mannelijkheid: de één ernst en degelijkheid, de ander zwier en durf (Keppel was erkend moedig te velde). Schoonheid, het levendige, voyante, hadden, zo lijkt het, een haast erotische aantekingskracht voor Willem. De naar zijn smaak ingerichte paleizen Het Loo en Huis ten Bosch schitterden in bonte pracht met hun behangsels en bekledingen in karmozijn, pauwblauw, groen en goud. Mary tooide hij vaak eigenhandig, "with all my jewels", zoals Mary meldt. Voor zijn tuinen met hun bloemperken, fonteinen en schelpengrotten was niets mooi genoeg, aan architectuur, schilderijen en porselein heeft hij fortuinen uitgegeven.

Wat zijn eigen persoon en levenswijze betreft gaf hij de voorkeur aan eenvoud en onopvallendheid. Met mensen die hij vertrouwde en aardig vond, ging hij, ongeacht rang of stand, op informele wijze om. In Engeland, waar van hem verwacht en geeist werd dat hij zich zou onderwerpen aan de "pomp and circumstance" van zijn functie, heeft hij zich nooit thuisgevoeld. Telkens weer zou hij, in de loop der jaren, met andere woorden herhalen wat hij kort na zijn aankomst in Londen eens tegen Huygens zei: "Het is me hier een lucht. Voel je oock somtijds de heimwee niet al? Ick sou je dat soo qualyck niet kunnen afnemen".

In zekere zin was de oorlog tegen Lodewijk XIV zijn oorlog. De Engelse ministers, diplomaten en militairen hadden niet de vereiste ervaring waar het politiek en krijgsvieringen op het vasteland van Europa betreft; de Engelse provincie, vertegenwoordigd in het Lagerhuis, was na

de goede afloop van de Ierse expeditie niet overtuigd van de noodzaak een groot leger op de been te houden. De uit de Republiek en de gebieden der bondgenoten afkomstige troepen (en liefst ook Willems Hollandse entourage) wilde men kwijt. Behalve met enkelingen, die persoonlijke vrienden van hem geworden waren, zoals de edelen Temple, Sidney, Danby, Ossory en de theoloog Dr Gilbert Burnet, kon hij niet met de Engelsen opschieten. Zijn omgeving aan het hof te Whitehall vond hem stijf, ongemanierd, nors, krenterig, gespeend van de eigenschappen die aan *royalty* luister verschaffen.

Hij hield niet van feesten, niet van dansen, kleepte zich sober, tafelde sober, vertoonde zich alleen wanneer dat volstrekt onvermijdelijk was, en maakte dan een kille indruk, die op Engelsen overkwam als een voor hun gevoel van eigenwaarde onverdraaglijke geringschatting. Maar diezelfde schijnbaar ongevoelige man reageerde op het sterven van Mary in 1695 in een ongekend hevige, verbijsterende mate, met huilbuien, jammerklachten, flauwtes en een wekenlang durende toestand van apathie.

Het anglicaanse kerkelijke ceremonieel wekte bij hem slechts ergernis en spot: "die zotte Paapse poespas". Pompeuze bloemrijke taal van hovelingen en diplomaten noemde hij "slagroom", hij had daar geen geduld voor. Te velde, in Ierland en op het vasteland, leek hij een ander mens; hij hield pittige toespraken tot zijn manschappen, wist voortdurend door persoonlijke aanwezigheid en voorbeeld het moreel op peil te houden.

Hoewel de *Bill of Rights* tijdens zijn regering tot stand was gekomen, handelde hij als koning van Engeland herhaaldelijk onconstitutioneel; hij had grote moeite te wennen aan parlementaire tegenwerking en ging met name waar het de buitenlandse politiek betrof in belangrijke aangelegenheden vaak geheel naar eigen inzicht te werk zonder van wie dan ook advies in te winnen. Hij verlangde steeds naar Holland "als een visch nae het water". Maar waar men hem in de eerste jaren van zijn bewind dat autocratische optreden kwalijk nam, beklagde men zich in later tijd juist weer over zijn steeds sterker merkbaar wordende besluiteloosheid.

Een miniatuurportret uit 1701, een jaar vóór zijn dood, toont een man met een mistroostige blik, een wat verbeterde mond; als gewoonlijk in harnas (er bestaan haast geen officiële portretten van hem zonder die krijgshafte uitrusting), maar met - concessie aan de mode - een barokke blonde krulpruik op het hoofd. Daaronder was zijn eigen grijzende haar kortgeschoren.

Nog niet lang tevoren, in 1699, had hij op het punt gestaan afstand te doen van de troon, uit verbittering omdat het Lagerhuis het leger wilde terugbrengen tot een volgens hem in de gegeven omstandigheden onverantwoordelijk gering aantal manschappen. In verband met de internationale politieke situatie zag hij echter van dat voornemen af. Beheerst en waardig, minzaam zelfs, zonder iets van zijn teleurstelling en ergernis te doen blijken, presideerde hij de "miserabele zitting" van het parlement tijdens welke de voorgestelde maatregel werd aangenomen.

Men krijgt de indruk, dat hij in die laatste jaren van zijn leven, geestelijk in beslag genomen door de problemen in verband met de Spaanse Successie, met een zekere gelatenheid zijn koninklijke plichten vervuld heeft, en, voorzover zijn gezondheidstoestand het toeliet, ook zijn weerzin tegen het hofleven overwon, en recepties en kaartavonden gaf in zijn paleis te Kensington. Nog éénmaal, in 1700-1701 bezocht hij Holland, bracht een paar maanden door op Het Loo. Mensen, die hem in lange tijd niet gezien hadden, vonden hem sterk verouderd, een kleine, magere, gebogen man. Hij ging rijden en vissen, een enkele maal ook jagen, maar had in toenemende mate last van gezwollen benen en voeten, en van zijn chronische kwaal astma.

Op zijn eenenvijftigste verjaardag kwam hij terug in Londen, waar de bevolking, die hem over het algemeen goed gezind was, te zijner ere feestvierde. Hij ging nu zienderogen achteruit, moest herhaaldelijk een dag het bed houden, maar bleef - naar men zegt zelfs met een zekere opgewektheid - aan het werk en gaf ook zijn geliefkoosde ontspanning, paardrijden, niet op (lopen viel hem steeds moeilijker). Einde februari 1702 werd hij door het paard, dat in een molshoop trapte en struikelde, afgeworpen, en brak zijn sleutelbeen. Een bijkomende longaandoening versnelde zijn einde. Stervende gaf hij nog blijk van stoïcijnse zelfbeheersing: de al vroeg-verworven 'buitenkant' van zijn fel-emotionele natuur. Bentinck en Keppel waren bij hem in zijn laatste ogenblikken.

Misschien was Willem III vóór alles politicus en is dat de reden waarom sommige van zijn besluiten en handelingen niet lijken te rijmen met de persoonlijkheid, die telkens zichtbaar wordt in mededelingen van mensen die hem goed gekend hebben. Dat hij Tichelaar, één van de hoofdschuldigen aan de moord op de gebroeders De Witt, een pensioen verleende, Titus Oates, de man die een 'Paapse samenzwering' verzon (waardoor de val van James II verhaast werd) de hand boven het hoofd hield, en degenen die verantwoordelijk waren voor de slachting van de 'ongehoorzame' clan MacDonald te Glencoe, niet liet vervolgen, is alleen te begrijpen vanuit het standpunt van de politicus, die vuile handen niet schuwt om grotere of meer ingewikkelde problemen te vermijden.

Hoewel hij gezworen had wraak te nemen voor de behandeling de Hugenenot in Frankrijk aangedaan, zijn persoonlijke afkeer van anglicaanse rituelen niet onder stoelen of banken stak, en in 1688 het opschrift *PRO RELIGIONE PROTESTANTE* liet aanbrengen op de banieren aan de masten van al zijn schepen, was Willem in godsdienstig opzicht geen fanaticus. Hij verafschuwde intolerantie, óók die in eigen kring. Hij heeft geijverd voor beter onderling begrip tussen groepen van verschillende confessie. Zelf had hij katholieke en joodse medewerkers. Het is bekend, dat hij in Holland soms een dienst in een synagoge bijwoonde. Opvallend is zijn uitspraak dat hij, indien hij geen calvinist was geweest, een volgeling van Epicurus had willen zijn.

Wie zich in zijn leven verdiept, voelt zich geconfronteerd met een

zeldzame persoonlijkheid, iemand die (om met Gilbert Burnet te spreken) "op het eerste gezicht weinig indruk maakt, maar voor wie men, naarmate men hem beter leert kennen, een steeds grotere achting en sympathie voelt".

boekhandel
godert walter

OUDE EBBINGESTRAAT 53
9712 HC GRONINGEN
TEL. 050-122523

Pas verschenen bij *Uitgeverij de Balie*:

SEBASTIAN HAFFNER

OPSTELLEN OVER GESCHIEDENIS

SAMENSTELING EN INLEIDING DOOR HUBERT SMEETS

f 29,50

De winkel gaat maandag om 13.00 uur open;
in de rest van de week om 10.00 uur.

HELLA S. HAASSE

- Oeroeg*, novelle, Salamander, f 12,50
De verborgen bron, roman, Salamander, f 12,50
De scharlaken stad, roman, f 28,50
De ingewijden, roman, gebonden, f 45,—
Cider voor arme mensen, roman, Salamander, f 10,—
De mermin, roman, Salamander, f 12,50
Een draad in het donker, toneel, f 14,90
Een nieuwer testament, roman, gebonden, f 28,90
De tuinen van Bomarzo, essay, gebonden, f 29,90
Krassen op een rots, notities bij een reis op Java, f 26,90
Huurders en onderhuurders, roman, Salamander, f 12,50
Een gevaarlijke verhouding of Daal-en-Bergse brieven, roman, Salamander, f 12,50
Mevrouw Bentinck of Onverenigbaarheid van karakter. Een ware geschiedenis, f 46,50
Het licht der schitterige dagen. Het leven van P.C. Hooft, geïllustreerd, f 21,90
De groten der aarde of Bentinck tegen Bentinck. Een geschiedenisverhaal, geïllustreerd, f 46,50
De wegen der verbeelding, roman, f 28,90
Bladspiegel. Een keuze uit de essays, QED, gebonden, f 34,90
Berichten van het Blauwe Huis, roman, f 25,—

In de boekhandel

QUERIDO